

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim Konusunda Bir Kitap Üzerine Eleştiri ve Düşünceler

Criticism and Comments on a Book about Science in Turkey in the Republican Period

İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Bilim*. İstanbul:
Muhayyel Yayıncılık, Ağustos 2020, Cilt 1: 278 s. ISBN: 978-605-06414-
4-8; Cilt 2: 278 s. ISBN: 978-605-06414-5-5

Emre Dölen¹

¹Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: E.D. 0000-0002-3670-3627

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emre Dölen,

Marmara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: emredolen@gmail.com

Başvuru/Submitted: 20.10.2020 • **Kabul/Accepted:** 14.11.2020

Atıf/Citation: Dölen, Emre. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim Konusunda Bir Kitap Üzerine Eleştiri ve Düşünceler.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, 1 (2021): 205-213.

<https://doi.org/10.26650/oba.813403>

Bu kitap, içinde herhangi bir biçimde belirtilmemiş olmakla birlikte, yazarın Prof. Dr. Remzi Demir’in danışmanlığında hazırlayıp 2009 yılında sunduğu doktora tezinin on bir yıl sonra hiçbir değişiklik yapılmadan aynen basılmış biçimidir.¹ Bu nedenle kitaba yapılacak olan eleştiriler doğal olarak aynı zamanda yazarın doktora tezine yapılmış olacaktır. Aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız en önemli eleştirilerden biri tezin yapılışı sırasında mevcut olan birçok kaynağa ulaşılmamış olmasıdır. Bunun yanında, aradan geçen on bir yıl içinde Türkiye’de bu alanda çok sayıda makale ve kitap yayınlanmıştır. Buna göre, çalışmanın kitap olarak yayınlanmasından önce bütün bu kaynaklar göz önüne alınarak yeniden düzenlenmesi ve güncellenmesi gerekirdi.

Bilimlerin günümüzdeki sınıflandırılmasında “doğa bilimleri” denildiği zaman astronomi, fizik, kimya, jeoloji, botanik ve zooloji anlaşılmaktadır. Bu bilimler birbirleri ile çok yakın ilişki içinde olup günümüzde aralarındaki sınırları kesin olarak saptamak da mümkün değildir. Ancak, geçmişte Fransa’dan aktarma bir Osmanlı geleneğini sürdürerek jeoloji, botanik ve zoolojiyi Osmanlı döneminde de bunların “İlm-i Mevalid” (daha doğrusu “İlm-i Mevâlid-i Selâse”) adı altında birlikte okutulduğunu söyleyerek “doğa bilimleri” adı altında toplamanın anlaşılır bir yanı yoktur. Bunlar doğa bilimidirler de fizik ve kimya doğa bilimi değil midir? Bilimler arası ilişkiler çok yönlü olup jeoloji ile botanik’in arakesiti “paleobotanik” olduğu gibi zooloji ile kimyanın arakesiti de “biyokimya”dır. Dolayısıyla temel bilim dallarının böyle gruplandırılmaları yerine ayrı ayrı ele alınmaları gerekir.

Bölümlerin dipnotları incelendiği zaman her bir bölümün dört veya beş kaynaktan derlendiği görülmektedir. Örneğin kimya bölümündeki 158 dipnottan 30 tanesi Sevtap Kadioğlu’na, 25 tanesi Bahattin Baysal’a, 20 tanesi Erdal İnönü’ye ve 16 tanesi de Ali Rıza Berkem’e aittir. Böylece 158 dipnottan 91 tanesi dört kaynağı işaret etmektedir. Durum böyle olunca bu kaynaklardan “makul oranda iktibas” ölçüsü büyük oranda aşılıp uzun özetleme veya aktarmalar yapılmaktadır. Örneğin, 45 sayfalık (Cilt 2: 143 – 188) botanik bölümündeki 119 dipnotun 46 tanesi Asuman Baytop’a, 12 tanesi Sevtap Kadioğlu’na ve 12 tanesi de Tuna Ekim’e aittir. Burada s. 143 – 150 ve s. 159 – 170 arası kesintisiz olarak Asuman Baytop’tan özetlenerek aktarılmıştır. Sevtap Kadioğlu’nun kitabı² yazarın temel kaynaklarından biri olarak görülmekte ve her bölümde buradan uzun özetlemeler veya doğrudan aktarmalar yapılmaktadır. Buradan şöyle bir soru akla gelmektedir: Eğer Sevtap Kadioğlu’nun kitabı olmasaydı yazar doktora tezini nasıl hazırlayacaktı? Bu tür kaynak kullanımları bir doktora tezi için kabul edilebilir bir durum değildir.

1 İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı, 2009), V + 593 s.

2 Sevtap İshakoğlu – Kadioğlu, *İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihçesi (1900 – 1946)* (İstanbul: Bilim Tarihi Müzesi ve Dokümantasyon Merkezi, 1998).

Kitapta ne amaca hizmet ettiği hiç sorgulanmadan bilim insanlarının değerlendirilmeleri sürekli olarak “Citation Index” ve uzantıları kapsamında yapılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bilimde bir değişim ortaya çıkmış ve buradaki kırılma noktasını atom bombasını üretmeye yönelik olan “Manhattan Projesi” oluşturmuştur. Araştırmaları yönlendiren odaklar ve araştırma merkezleri üniversitelerin dışına kaymış, Soğuk Savaş döneminde buralarda üretilen ve askeri açıdan önem taşıyan bilimsel bilgiler ile devleşen uluslararası şirketlerin rekabetinde önem taşıyan bilimsel bilgilerin gizlenmesi ortaya çıkmıştır. Bunların sonucunda bilim insanlarını taşıeron olarak kullanıp onları istenilen alanlarda çalışmaya yönlendirmek için belirli mekanizmalar geliştirilmiştir. Atıf indeksleri (citation index) ticari firmalar tarafından hazırlanmakta ve kapsamlarına aldıkları dergilerden yüksek miktarda yıllık aidatlar almaktadırlar. Kapsamlarına alacakları dergiler konusunda bazı kuralları olmakla birlikte burada siyasal tercihler de rol oynamaktadır. Örneğin, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Doğu Bloku ülkelerini de bilimsel yönlendirme kapsamına almak için bu ülkelerdeki dergiler, kıstaslar göz ardı edilerek atıf indeksleri kapsamına alınmıştır. Bir bilimsel makalenin aldığı atıf sayısı o makalenin kalitesini belirlemeyip konusunun güncelliğini belirler. Üzerinde çok kişinin çalıştığı güncel olan bir alanda yayın yaparsanız bu yayının alacağı atıf sayısı da o oranda yüksek olacaktır.³ Bu sistem bilim insanlarını istenilen bir konu üzerinde çalışmaya yönlendirme konusundaki mekanizmalardan biridir. Bu yöntemlerin tartışmasız olarak kabul edilerek bilim insanlarının değerlendirilmesinde kullanılmasından önce, amaçlarının bilim tarihi açısından tartışılması gerekir.

Kitapta, bilim alanları incelenirken bu alanlara ilişkin olarak nasıl seçildiği belli olmayan ve bir bölümü de mülteci Alman profesörlerden oluşan az sayıda bilim insanının uzun biyografilerine yer verilmiştir. Ancak, bunların çoğunluğunun ya anılarını yazmış ya da haklarında kitap yazılmış kişiler oldukları görülmektedir. Örneğin matematik alanında Richard Edler von Mises (7 sayfa), William Prager (5 sayfa), Hilda Geiringer (3 sayfa), Kerim Erim (5 sayfa) Cahit Arf (8 sayfa) ve Gündüz İkedâ (7 sayfa) ele alınmıştır. Kısa süre Türkiye’de kalan ve pek fazla kalıcı bir etki yaratmayan ilk üç Alman mülteciyi ve sonradan Türkiye’ye gelen Gündüz İkedâ’yı bir kenara bırakırsak yüz yıllık Cumhuriyet dönemini sadece Kerim Erim ile Cahit Arf mı temsil etmektedir?

Bazı konularda değişik kişilerin farklı görüşlerine alt alta sıralanarak yer verilmekte fakat bunların tartışması yapıp yazarın görüşü ortaya konulmamaktadır. Bu konu aşağıda kimya bölümünün eleştirisinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Birçok bilgi için birincil kaynaklara başvurmak yerine ikincil ve giderek üçüncül kaynaklara başvurulması sonucunda garip ifadeler ortaya çıkmıştır. Örneğin bir yerde “Üniversite Reformu sırasında Yüksek Mühendis Mektebi’nin bir fakülte şeklinde İstanbul

3 Geçmişte kaliteli olduğuna inandığım bazı yayınlarmın güncel konulara ilişkin olmadıkları için atıf almazken ikinci derecede ama güncel konuları yakalamış olan bir yayının sürekli atıf almıştı.

Üniversitesi’ne bağlanması düşünülmüş – ki bu bağlantı, biri Makine ve Elektrik Enstitüsü, diğeri de Elektromekanik Şubesi olarak adlandırılan iki ayrı bölüm aracılığı ile olacaktı– ifadesine yer verilmiştir (Cilt 1: 29). İstanbul Üniversitesi’nin kuruluşuna ilişkin 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasanın 3. maddesi ile Yüksek Mühendis Mektebi ve Yüksek Ticaret Mektebi’nin İstanbul Üniversitesi’ne katılması konusunda İcra Vekilleri Heyeti’ne yetki verilmiş ise de bu konu hiç gündeme gelmemiştir. Burada “Makine ve Elektrik Enstitüsü” ile “Elektromekanik Şubesi” olarak ifade edilenler 1926’da Darülfünun Fen Fakültesi’nde kurulmuş olan “Elektromekanik Enstitüsü” olup 1935’de Yüksek Mühendis Mektebi’ne devredilmiştir.⁴

Modern bilimler içinde, Türkiye’ye girişinden günümüze kadar geçen süre içindeki gelişimi en kapsamlı olarak incelenmiş olan bilim dalı kimyadır ve bu alanda oldukça zengin bir literatür mevcuttur. Yayınlanmış kimya kitapları, makaleler ve dergiler konusunda çeşitli bibliyografyalar yayınlanmıştır.⁵ Bütün bunlar yaklaşık otuz yıl öncesine kadar gelmekle birlikte kimyanın Cumhuriyet dönemindeki gelişimini ortaya koyabilmek için tüm bu kaynakları birlikte ele almak gereklidir. Erdal İnönü’nün çok değerli olan ancak bir değerlendirme için tek başına yeterli olmayan çalışması ile sağlıklı bir sonuca varmak mümkün değildir.

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde temel bilimlerin gelişimini Türkiye’de üniversite kavramının gelişimi ile paralel olarak ele almak gerekir. Temel bilimlerdeki gelişmeler 1950’li yıllara kadar çok yavaş olmuştur. Bunun nedenlerinden biri akademik yaşama girişte doktora yapma zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bir başka neden ise akademik atama ve yükseltmelerde bilimsel kıstaslar yerine siyasi tercihlerin öne çıkmasıdır.⁶ Bu durum bilim insanlarını bilimsel araştırma yapma konusunda isteksizliğe itmiştir. Örneğin bir doçent ne kadar çok bilimsel araştırma yaparsa yapsın, kürsünün başındaki ordinaryüs profesör ile

4 Emre Dölen, “İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi Elektromekanik Enstitüsü (1926 – 1935),” *Türk Teknoloji Tarihi*, yay. haz. E. Dölen ve M. Kaçar (İstanbul: Türk Bilim Tarihi Kurumu, 2003) içinde, 115 – 154.

5 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Açıklama Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası (Basmalar/ 1830 – 1923)* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 1985); Ayşe Üstün, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Yayınları Bibliyografyası (1923 – 1976)* (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1981); Ayşe Üstün, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Yayınları Bibliyografyası, Cilt 2: 1977 – 1997* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Yayınları, 2001); Ayşe Üstün, “Cumhuriyet Dönemi Türk Kimya Tezleri/Doktora ve Doçentlik (1923 – 1988),” *Bilim Tarihi* sayı 13 (Kasım 1992): 16 – 30; sayı 14 (Aralık 1992): 18 – 30; sayı 15 (Ocak 1993): 17 – 30; sayı 16 (Şubat 1993): 23 – 46; sayı 17 (Mart 1993): 16 – 38; Erdal İnönü, *1923 – 1966 Dönemi Türkiye Kimya Araştırmaları Bibliyografyası ve Bazı Gözlemler* (1. baskı İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1982, 2. baskı, İstanbul: Buke Yayınları, 2007); Emre Dölen, *Açıklamalı Türkiye Kimya Dergileri Bibliyografyası (1911 – 1990)* (İstanbul: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, 1990); Emre Dölen, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Tarihi Yayınları Bibliyografyası (1923 – 2002)* (İstanbul: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi, 2002).

6 Örneğin 1939’da Edebiyat Fakültesi’nin dekanlığına güvendiği bir kişiyi getirmek isteyen Maarif Vekili Hasan Ali Yücel Mülkiye Mektebi mezunu, tarih ve coğrafya öğretmeni olup o tarihte Yüksek Muallim Mektebi Müdürlüğü görevinde bulunan Hamit Ongunsu’yu Tarih Bölümü’ne ordinaryüs profesör ve fakülteye dekan olarak atamıştır.

Maarif Vekili istemediği sürece profesör olamazdı. Almanca konuşan mülteci profesörlere baktığımız zaman bunlardan belirli bir dersi anlatıp uygulamasını yapmaları, derslerinin kitabını yazmaları ve Türkçe öğrenmeleri istenmiştir. Bunların bir bölümü kendilerinden istemediği halde bilimsel araştırmalarını sürdürdükleri gibi bir bölümü de bu konuda fazla istekli davranmamışlardır. Fritz Arndt gibi bazıları ise bilimsel çalışmalarını getirdikleri yardımcıları veya yurt dışındaki kişilerle ortak olarak yürütmüşler ve Türkleri bilimsel araştırmadan uzak tutmuşlardır.

Üniversiteler ve dolayısıyla bilimsel araştırmalar açısından 1946 yılı bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu yıl kabul edilen 4936 sayılı “Üniversiteler Kanunu” ile üniversitelere özerklik verilmiş, akademik yaşama giriş koşulu olarak doktora zorunluluğu getirilmiş ve akademik atama ve yükseltmeler bilimsel kıstaslara bağlanmıştır. Bundan sonra üniversitelerde araştırma ortamının yavaş yavaş gelişmeye başladığı görülmektedir.⁷ Buna karşılık, 30 Haziran 1933 tarih ve 2291 sayılı kanun ile kurulan Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’ne kanunun ikinci maddesi ile “kendi sahasında ilmî ve fennî araştırmalar” yapma görevi verilmiştir. Burada doktora temel koşuldur ve akademik unvanlar ancak bilimsel kıstaslara göre kazanılır. Bunun sonucu olarak Türkiye’de temel bilim alanlarında yapılan ilk doktoralar bu kurumda ortaya çıkmıştır.⁸

Yüksek Ziraat Enstitüsü ile birlikte yeni bir bilimsel araştırma politikası ortaya çıkmıştır: Bilimsel araştırma, kurumun temel görevidir ama araştırmaların alanı Türkiye’nin sorunları olmalıdır.⁹ Daha sonra özellikle globalleşme ile bu politikadan ayrılarak “evrensel bilime” katkı yapan ama Türkiye’ye getirdiği yararın ne olduğu belli olmayan araştırmalar ile atıflar olarak öğrenmek politikası kabul edilmiştir. Bu konular tartışmaya açılmadan Cumhuriyet dönemindeki bilimin öyküsü yazılamaz.

7 İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerde bilimsel araştırmanın kurumsallaşması ve yapılan doktoralar konusunda bkz. *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861–1961)* (yay. haz. Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007) adlı kitapta ayrıntılı incelemeler ve tez listeleri bulunmaktadır: Feza Günergun ve Kaan Ata, “İstanbul Üniversitesi’nde Fen Bilimlerinde Araştırmanın Kurumsallaşması: 1933 Reformu’nu İzleyen Otuz Yıl İçinde Yapılan Doktoralar,” *Türkiye’de Üniversite* içinde, 163 – 189; Feza Günergun, “İstanbul Üniversitesi’nde Edebiyat Fakültesi’nde Araştırmanın Kurumsallaşması: 1933 Reformu’nu İzleyen Otuz Yıl İçinde Yapılan Doktoralar,” *Türkiye’de Üniversite* içinde, 190 – 213.

8 Emre Dölen, “Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Bilimsel Araştırmanın Kurumsallaşması ve Yapılan Doktoralar (1933 – 1948),” *Türkiyede Üniversite* içinde, 217 – 233.

9 Türkiye’de yapılmış olan ilk kimya doktoralarından biri dünyada doğal boyarmaddeler konusu gündemde yokken Türkiye’nin doğal boyarmadde kaynaklarını değerlendirmeye yönelik olarak Nuri Refet Korur’un 6 Mayıs 1936’da kabul edilmiş olan “Türkiyede Nebatî Boyalar” adlı tezidir. Bunu aynı alandaki başka tezler de izlemiştir. Son kırk yıldır doğal boyarmaddeler yeniden gündeme gelmiştir, 2 – 5 Ekim 2013 tarihleri arasında Fransa’nın La Rochelle kentinde yapılan “32th Meeting of Dyes in History and Archaeology”de Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde bu konuda yapılmış olan araştırmaları anlatan “Scientific Researches on Natural Dyes in Turkey, in the Period of 1930 – 1950” [Türkiye’de 1930 – 1950 döneminde doğal boyarmaddeler üzerine yapılan bilimsel araştırmalar] başlıklı ve çok büyük bir ilgiyle karşılanan bir sözlü bildiri sunmuştum.

Kitabın 78 sayfalık (Cilt 2: 7 – 85) “Kimya” bölümünün üçte birini oluşturan 24 sayfasını (Cilt 2: 61 – 85) “Sonuç” bölümü ve bu bölümün de 13 sayfasını Bahattin Baysal, Mehmet Doğan ve Oğuz Okay’ın 2005 – 2007 yıllarında *Cumhuriyet* gazetesinin *Bilim Teknik* ekinde çıkmış olan yazılarının özetleri oluşturmaktadır. Yazar, kimya alanındaki araştırma ve araştırmacıların değerlendirilmesine ilişkin bu yazıların geniş özetlerini hiçbir yorum yapmadan aktarmaktadır.¹⁰ Kitapta buna benzer çok örnekle karşılaşmak mümkündür. Örneğin, Fritz Arndt konusunda Ekrem Eraş ile Emre Dölen’in görüşlerini sıralamakla birlikte bunlar konusunda hiçbir yorum yapmamaktadır. (Cilt 2: 33 – 34). Bir doktora tezi için bu tür bir yaklaşım alışılmış bir durum değildir.

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde kimya öğretiminin ve biliminin tarihçesi Ali Rıza Berkem’in yayınlarına başvurmadan yazılamaz. Dönemin büyük bir bölümünün doğrudan tanığı olan Ali Rıza Berkem’in bu konuda kitapları, kitapçıkları ve özellikle kimyacılar konusunda *Kimya ve Sanayi* dergisinde yayınlanmış olan çok sayıda makalesi vardır.¹¹ Bunlardan sadece eski tarihli birkaç tanesi yazarın kaynak olarak kullandığı kitapta yeniden basılmıştır.¹² Ali Rıza Berkem’in Atatürk ile karşılaşması Sevtap Kadioğlu’ndan aktarılacak verilmiştir. Oysa bu önemli karşılaşma kendi kitabından ayrıntılı olarak verilebilirdi.¹³ Yazarın sıklıkla başvurduğu bir başka kaynak da Bahattin Baysal’ın kaynaklara yeterince hâkim olmadan amatörcüce hazırlanmış ve çeşitli hataları içeren bir bildirisidir.¹⁴

Biyokimya konusunda İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne birbiri ardına gelen Werner Lipschitz, Felix Hauowitz ve Z. Stary farklı bakış açılarına sahip olsalar da “tıbbî biyokimya”da bir araştırma geleneği oluşturmuşlardır. Ancak, yapılan çalışmaların büyük bir

-
- 10 Bu tartışmaları yapanlar kimyacı oldukları halde bir araştırmaya başlarken nasıl literatür taraması yaptıklarını ve bu konuda temel başvuru kaynağı olan *Chemical Abstracts*’tan nasıl yararlandıklarını unutarak bu tartışma ve değerlendirmelere girişmektedirler.
 - 11 Ali Rıza Berkem, *Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 1. baskı 1996 ve 2. baskı 2008). Bu kitabın son bölümünde Türkiye’deki kimya konusunda önemli bilgiler vardır.
 - 12 *Türk Dünyasında Kimya Bilimi ve Eğitimi Tarihi*, yay. haz. Ahmet Hulûsi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1993).
 - 13 Ali Rıza Berkem, *Lavoisier – Lavoisier’e Kadar Kimya Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 1983).
 - 14 Bahattin Baysal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Kimya Bilimi,” *Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Bilim “Bilanço 1923 – 1998” Ulusal Toplantısı 1. kitap/1. cilt* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, Eylül 1999) içinde, 93 – 130. Bu vesile ile burada “Bilanço 1923 – 1998” toplantısıyla ilgili bir anımı paylaşmak isterim. Bu toplantıda “Cumhuriyet’in 75. yılında kimya” konusunun anlatılması, herhalde TÜBA üyelerinin her alanda bilimsel yetkinliğe sahip oldukları düşünülerek TÜBA üyesi Prof. Dr. Bahattin Baysal’a havale edilmişti. Sunumlar önceden – toplantıda tartışılmadan – basılmış olduğu için Baysal’ın sunumunu okuyarak toplantıya gitmiştim. Sunumunun ardından kendisini oldukça sert biçimde eleştirerek verdiği sayısal değerler arasındaki uyumsuzlukları ortaya koydum. Toplantıda bulunan Prof. Dr. Ali Rıza Berkem, benim eleştirilerimi sürekli başını sallayarak onayladı. Bahattin Baysal eleştirilerime cevap veremedi ve çok sinirlendi. Toplantı çıkışında yanıma gelerek “Senin kaç tane citation’ın var?” diye sordu. Ben de kendisine daha kibar davranarak “Sizin kimya tarihi alanında kaç makaleniz var?” diye sorunca, cevap vermeden uzaklaştı. Toplantı sonrasında TÜBA başkanı Prof. Dr. Ayhan Çavdar’ın şahsıma karşı sergilediği tavır, onun TÜBA üyelerinin eleştirilmesini kabullenemediğini açıkça ortaya koymaktaydı.

bölümü tıp alanındadır ve bunları kimya kapsamı içinde saymak mümkün değildir (Cilt 2: 19 – 20 ve 34 – 36). Ayrıca, yüz yıllık Cumhuriyet döneminin biyokimyası sadece yabancılara bağlı olarak bu kadar mıdır? Eczacılık konusunda da benzer şeyleri söylemek mümkündür. (Cilt 2: 21). Burada Rosenthaler'in 46'dan fazla makale yayınlamış olması doğru olmayıp Türkiye'deki yayınlarının sayısı sekizdir. Eczacılıktaki kimya konusunda çok sayıda kaynak olmakla birlikte bunlar kullanılmamıştır. Bitki kimyası konusunda Ayhan Ulubelen'in yeri ve yaptığı çalışmalar birkaç cümle ile geçilmiş (Cilt 2: 22) ve kendisinin biyografisi de verilmemiştir. Yabancıların katkıları aşağıdaki kaynaklar da göz önüne alınarak yeniden yazılmalıdır.¹⁵

Organik kimya alanına gelindiğinde tek kaynak olarak bir polimer kimyacı olan Bahattin Baysal alındığından sanki Türkiye'de organik kimyanın sadece polimer kimyasından ibaret olduğu ve kendisi ile çalışma arkadaşlarının organik kimyanın temsilcisi oldukları gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. (Cilt 2: 24 – 27 ve 52 – 56). Tek kaynağa ve hele kişilerin anılarından oluşun kaynaklara bağlı kalındığında böyle bir sonucun ortaya çıkması çok doğaldır. Organik kimya alanında Muvaffak Seyhan, tanıtılan kitabın yazarının öne sürdüğü gibi, gerek araştırmaları ve gerekse yaptırdığı doktoralar açısından önde gelen bir kimyacı değildir. Bununla birlikte Türkler arasında bağımsız olarak organik kimya araştırması yapan ilklerden biridir.

Türkiye'de en uzun süre kalmış Alman mültecilerden biri olan Friedrich Ludwig Breusch aslında, yarı askeri bir örgüt olan SA (Sturmabteilung) üyesi bir Nazi olmakla birlikte özel nedenlerle Almanya'dan kaçmış ve bir süre Macaristan'da kaldıktan sonra 1937'de Türkiye'ye gelmiştir. Çok sayıda yayın ve doktora yaptırmış olmakla birlikte çalışmaları genellikle bir organik asidin homolog dizi oluşturan alkollerle veya bir alkolün homolog dizi oluşturan organik asitler ile oluşturduğu esterlerin elde edilerek fiziksel özelliklerinin saptanması gibi sıradan rutinleşmiş araştırmalardır.

Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde kimya öğrenimi ve doktora yapmış bir kadın olması nedeniyle hakkında çeşitli efsaneler türetilmiş olan Remziye Hisar'ın da kimya alanındaki çalışmaları son derece az ve etkisizdir.¹⁶ Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki kimya içinde hemen hemen hiçbir yeri yoktur. Örneğin bir Ayhan Ulubelen'in biyografisi verilmezken Remziye Hisar'ının verilmesi son derece yersizdir.

Yükseköğrenimini Türkiye'de yapmamış, bütün akademik yaşamını Amerika Birleşik

15 Asuman Baytop, "İstanbul Üniversitesi Eczacı Mektebi'nde (1933 – 1962) Görev Almış Yabancı Öğretim Üyeleri," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 1 – 21; Emre Dölen ve Çağlar Demirbağ Usta, "Türkiye'de Eczacılık Doktoralarının Başlaması ve 1983 Öncesinde İstanbul Üniversitesi'nde Yapılan Eczacılık Doktoraları," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 12 (2011): 23 – 80.

16 Emre Dölen, "Prof. Dr. Remziye Hisar'ın Anıları ve Görüşlerini İçeren Yeni Bir Kitap Hakkında Düşünce ve Katkılar," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 20 (2019): 133 – 146.

Devletleri’nde sürdürmüş ve emekli olduktan sonra Türkiye’ye dönmüş olan Oktay Sinanoğlu’nu Türk kimyacı olarak saymak ve yayınlarını da Cumhuriyet döneminde Türkiye’deki kimya kapsamı içinde saymak mümkün değildir. Çalışmaları da kimyadan çok teorik fizik kapsamına giren çalışmalardır. Kitapta Oktay Sinanoğlu için kaynak da verilerek “Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1975 yılında çıkardığı özel bir kanunla bir tek Oktay Sinanoğlu’na “Türkiye Cumhuriyeti Profesörü” unvanını vermiştir. Bir yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin özel elçisi olarak Japonya’ya gönderilmiştir” denilmektedir. (Cilt 2: 58). Bu ifadeler internetteki çeşitli sitelerde de birbirinden kopya edilerek tekrarlanmaktadır ve son derece tahkike muhtaç bir konudur. Ben o dönemde İ.Ü. Kimya Fakültesi’nde kendisi ile aynı ortamda bulunuyordum ve böyle bir şey duymadım.¹⁷ Kendi anlattıklarına göre “1977 – 1978 yıllarında İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi’nde çalışmış ve bilimsel araştırmalar yürütmüş” olduğundan söz edilmektedir. (Cilt 2: 57). Kimya Fakültesi’ne bilimsel katkı yapması için alınmış olmakla birlikte hiç bir araştırma çalışması yürütmediği gibi birkaç uçuk konulu konferans vermesi dışında bir bilimsel faaliyette de bulunmaması üzerine fakülteden ayrılması sağlanmıştı.¹⁸ Kimya bilgisini “kömür de karbonmuş” sözleriyle ortaya koyması fakültede tebessümle karşılanmıştı.

Kimya alanında Türkiye’de çalışmış yabancılar arasında kuşkusuz en tartışmalı olanı Fritz Arndt’tır. Yabancı dillere karşı olan yeteneği sonucunda Türkçe’yi iyi bir biçimde öğrenmiş olması çevresinde ve öğrencileri arasında bir hayranlık halkası oluşturmuştur. Türkçe kimya terminolojisinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuş olmakla birlikte bu alandaki çalışmaların İkinci Meşrutiyet’ten beri sürdüğünü de unutmamak gerekir.¹⁹ Yazarın burada kullandığı “çağdaş kimya biliminin yasalarını iyi bilen Arndt” ifadesinden (Cilt 2: 31) ne demek istediğini anlamak mümkün değildir. Arndt’ın kitaplarına baktığımız zaman kendisinin 1930’lu ve 1940’lı yıllarda ortaya çıkan atom yapısı konusundaki gelişmeleri kavramakta zorlandığı görülmektedir. Fritz Arndt Türkiye’den ayrılırken yaptığı bir söyleşide Türkiye’deki misyonunu çok açık bir biçimde ortaya koymuştur, Bunun üzerine Ekrem Eraş çok sert bir eleştiri yayınlamıştır.²⁰ Eraş’ın yazısı, ilâhlaştırılmış olan Arndt’a karşı ilk ciddi eleştiridir. Kalaycıoğulları’nın ikinci el bir kaynaktan aktardığı (Cilt 2: 32 – 33) bu tartışma Cumhuriyet döneminde kimyanın gelişimi açısından çok önemli olup birincil kaynaklardan

17 Kitapta bu ifadeyi görünce *Resmî Gazete* arşivini çeşitli biçimlerde çapraz olarak taradım fakat bu konuda ne bir yasa ve ne de bir karara rastlamadım. Bununla ilgili bir belge varsa bunun ortaya konulması bilim tarihimiz açısından önemli olur. Çeşitli yayınlarda tekrarlanarak ileri sürülen alışılmışın ve mevzuatın dışındaki bazı olayların mutlaka doğrulanması gerekir. Bunlar doğrulanmadan tekrarlanırsa bir takım şehir efsanelerinin yaygınlaşmasına hizmet edilmiş olur.

18 Oktay Sinanoğlu’nun yayın listesi için aşağıdaki kaynağa bakılabilir: *İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi Rehberi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi, 1977) içinde, 164 – 172.

19 Emre Dölen, *Veteriner Kimyager Ord. Prof. Fazlı Faik Yeğül (1882 – 1965)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yayınları, 2016), 34 – 36.

20 Müşerref Hekimoğlu, “Müderri Arndt Bey,” *Resimli Hayat Mecmuası* 39 (Temmuz 1955): 14; Ekrem Eraş, “Kimya ve Kimya Sanayiini Türklere Lâyık Görmeyen Prof Dr Arndt Diyor ki,” *Kimya ve Sanayi Özel Sayı* (Nisan 1956): 36 – 38.

yola çıkılarak tartışılması gerekirdi. E. Dölen'in Arndt'ın Fransız düşmanlığı konusundaki açıklamaları da aynen fakat yorumsuz olarak aktarılmıştır. (Cilt 2: 34). Mülteci Almanlar karşı oldukları Hitler rejiminin geçici olduğu görüşüne sahip olarak Alman bakış açısını ve Almanya'nın çıkarlarını savunmuşlardır. Bu nedenle Arndt'ın Fransız düşmanı olması son derece doğaldır.²¹

Burada yüz yıla yaklaşan Cumhuriyet dönemi kimyasının 58 yılını yaşamış ve sözü edilen kişilerin çoğunu bizzat tanımış bir kişi olarak öncelikle kimya bölümünün eleştirisini yaptım. Ancak benzer eleştiriler kitabın diğer bölümleri için de yapılabilir. Sonuç olarak önerimiz, 2009 öncesi kaynaklar yeniden taranıp son 11 yıldaki yayınlar da göz önüne alınarak²² kitabın esaslı bir biçimde ve ilgili alanların uzmanlarına da danışılarak yeniden yazılmasıdır. Ancak Kalaycıoğulları'nın da yazar olarak adının bulunduğu 2019 tarihli bir makaleye²³ bakıldığında bunun gerçekleşmesi pek mümkün görülmemektedir. *Kebikeç* dergisinde yayımlanan bu makale, yazarların kimya konusunda yapılmış eski ve yeni yayınların birçoğundan haberdar olmadıklarını göstermektedir. Oysa, Türkiye'de kimya tarihi konusunda 1923 – 2002 yılları arasında yayımlanmış olan makale ve kitapları derleyen bir bibliyografyada 750 künye bulunmaktadır.²⁴ Ayrıca, 2002'den günümüze kadar geçen süre içinde de çok sayıda yeni yayın yapılmıştır. Anılan makalede, yazarlar kaynakları “Batı bilim tarihi” ve “Doğu bilim tarihi” olarak iki grup altında toplayıp, Türkiye ile ilgili yayınları “Doğu bilim tarihi” grubu içine koymuşlardır. Eğer bir bölümlendirme yapmak gerekli ise Türkiye için ayrı bir bölüm açılmalıydı. Unutmayalım ki Cumhuriyet bir çağdaşlaşma projesidir ve yüzü Batı'ya dönüktür. Cumhuriyet Türkiyesini Doğu kapsamına almak, yazarların da makalenin sonunda belirttikleri gibi, Türkiye'yi Doğu içinde gören görüşlere destek sağlamak olur.

-
- 21 İstanbul Üniversitesi'nde kimyanın geçmişi hakkında Hocam Ali Rıza Berkem ile çeşitli sohbetlerin oldu. Bir keresinde “1933'de Fizikokimya Enstitüsü yerine Umûmî Kimya Enstitüsü'nde görevlendirilseydiniz Üniversite'de kalabilir miydiniz?” diye sorduğumda “Arndt beni atardı” cevabını vermişti.
- 22 Örneğin kimya için başlangıçta aşağıdaki kaynaklar önerilebilir: Seza Baştuğ, “*Radyoaktivite Meselesi*” ve *Atatürk* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2012); Seza Baştuğ, *Türkiye'de Fiziksel Kimya: 1 – Başladığı Kurum (1926 – 1981)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2013); Mustafa Sözbilir (ed.), *Türkiye'de Kimya Eğitimi* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2013); Emre Dölen, *Türkiye'de Kimya Öğretiminin Tarihçesi (1834 – 1982)* (İstanbul: Türkiye Kimya Derneği, 2013).
- 23 Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, “Türkçe Bilim Tarihi Literatürüne Genel Bir Bakış – I; Temel ve Uygulamalı Bilimler,” *Kebikeç* 47 (2019): 9 – 30.
- 24 Emre Dölen, *Cumhuriyet Dönemi Kimya Tarihi Yayınları Bibliyografyası (1923 – 2002)* (İstanbul: TMMOB Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları, 2002).

